

การศึกษาเพื่อพัฒนาชีวิตและสังคม

ทศพร มณีศรีขำ

ในการพัฒนาชีวิตและสังคมสิ่งที่จะต้องคำนึงถึงเป็นเบื้องต้น ได้แก่ปัจจัยที่เป็นพื้นฐานสำคัญในการจัดการศึกษา คือ พื้นฐานทางปรัชญาการศึกษา พื้นฐานทางความต้องการและปัญหาของสังคม พื้นฐานทางประวัติศาสตร์ ความเป็นมาของเผ่าพันธุ์และวัฒนธรรม พื้นฐานทางจิตวิทยาการเรียนรู้ พื้นฐานทางเนื้อหาสาระของวิชาความรู้ พื้นฐานเกี่ยวกับผู้สอน ผู้เรียน และปัจจัยแวดล้อมอื่น ๆ บางประการ ความเข้าใจเหล่านี้จะช่วยให้นักการศึกษาสามารถจัดกระบวนการเรียนการสอนและจัดหลักสูตรให้สัมฤทธิ์ผล

การจัดการศึกษาด้วยวิธีการที่ถูกต้อง เหมาะสมเพื่อพัฒนาชีวิตและสังคม ย่อมเป็นหัวใจของการพัฒนาประเทศ การศึกษาช่วยให้ประชาชนแต่ละคนเกิดแรงกระตุ้น และความตั้งใจวิเคราะห้และพัฒนาตนเอง อันเป็นจุดเริ่มต้นที่แก่การพัฒนาในทุกด้าน คำว่า พัฒนา หมายถึง การกระทำและความเคลื่อนไหวที่ทำให้เกิดความเจริญเติบโตเปลี่ยนแปลงไปในทางสร้างสรรค์ (สมุน อมรวิวัฒน์ 2533 : 389) ดังนั้น การศึกษาจึงเป็นการฝึกฝนพัฒนาคนให้ดำเนินชีวิตอย่างถูกต้องดีงาม หรือกล่าวได้ว่า การศึกษา คือ การพัฒนาคนให้มีชีวิตที่ดีงาม คำว่าชีวิตที่ดีงาม หมายรวมถึง ความเป็นอยู่อย่างถูกต้อง มีคุณค่า เกื้อกูล เป็นประโยชน์ และมีความสุข อย่างน้อยไม่เบียดเบียนตน และไม่เบียดเบียนผู้อื่น (พระเทพเวที 2532 : 211) ซึ่งน่าจะเหมาะสมกว่าปัจจุบันที่การศึกษาไม่ค่อยจะให้ความสำคัญกับเรื่องต่าง ๆ เพื่อให้เกิดอิสรภาพ และสันติภาพ แต่เป็นการศึกษาที่ก่อให้เกิดอคติอื่นไม่ยินดียินร้ายต่อความทุกข์ยากของผู้อื่น ตลอดจนคิดคำนวณถึงผลประโยชน์ของตนเองอย่างสามัญเท่านั้น (อดัม เคล แบล โดย วิศิษฐ์ วังวิญญู 2528 :)

ภาวะที่นำวิกฤตปัจจุบันนี้ คือ การศึกษามีได้เป็นแกนหลักของการพัฒนา หากเป็นเพียงฟันเฟืองหนึ่งที่หมุนไปในกระบวนการพัฒนาเท่านั้น ผู้ที่มีหน้าที่อบรมเลี้ยงดูสั่งสอนคน ได้สูญเสียความเป็นผู้นำการพัฒนาไปเกือบหมดสิ้น ไม่ว่าจะเป็นพ่อแม่ ครู พระสงฆ์ และผู้เกี่ยวข้อง รวมทั้งสื่ออื่น ๆ ที่เป็นผลผลิตจากบุคคลในสังคม เข้าร่วมการพัฒนาในรูปแบบของการสร้างวัตถุ แต่มิใช่การศึกษาในรูปแบบที่ได้รับมอบหมายให้พัฒนาอาชีพ พัฒนารายได้ พัฒนาท้องถิ่น ฯลฯ พัฒนาทุกอย่าง ซึ่งเป็นการศึกษาเพื่อความมั่งคั่งและความสำเร็จ มากกว่าการศึกษาเพื่อสติปัญญา จิตวิญญาณ ความกล้าทางจริยธรรม และความกลมกลืนภายใน อันเป็นหน้าที่ที่แท้ของท่านเหล่านั้นคือ การพัฒนาคน

การจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาชีวิตและสังคมที่มุ่งผลการพัฒนาประเทศ ต้องมีการพิจารณาเป้าหมาย การจัดการศึกษาสำหรับเยาวชน ให้มีชีวิตที่มีจุดมุ่งหมาย มีไขปลายชีวิตให้เป็นไปตามยถากรรม และจุดมุ่งหมายของชีวิต ก็ไม่ควรจำกัดอยู่เพียงความพึงพอใจและคุณค่าของชีวิตตนเองเท่านั้น หากควรจะแสดงให้เห็นด้วยว่าสามารถมีคุณประโยชน์อันสำคัญแก่สังคมได้ ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องจะต้องหัน

มาพิจารณาบทบาทหน้าที่และความรับผิดชอบของคนที่พึงต่อเยาวชนอย่างจริงจัง

ก่อนที่จะกล่าวถึงบทบาท หน้าที่ และความรับผิดชอบของแต่ละฝ่ายที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา เพื่อพัฒนาชีวิตและสังคมให้บุคคลเกิดการเรียนรู้ ใคร่ขอเสนอแนะแบบของการเรียนรู้ที่น่าจะมีผลโดยตรง และสำคัญต่อพฤติกรรมของบุคคล นั่นคือ การเรียนรู้จากตัวแบบ (Learning Through Modeling) ของอัลเบิร์ต แบนดูรา (Albert Bandura)

กระบวนการเรียนรู้จากตัวแบบของแบนดูรา

แบนดูรา ได้กล่าวถึง การเรียนรู้โดยการเลียนแบบว่า การเลียนแบบเป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง โดยอาศัยประสบการณ์จากการสังเกตพฤติกรรมของตัวแบบ อันเป็นผลให้เกิดพฤติกรรมใหม่ ๆ ได้ ทำให้ไม่ต้องลองผิดลองถูก⁴ (Bandura. 1977 : 22) และมีบทบาทสำคัญมากในการเรียนรู้ของมนุษย์ กล่าวคือ เด็กได้เพิ่มการสะสมการกระทำโดยการเห็น หรือการได้ยินจากการกระทำพฤติกรรมของบุคคลอื่นมากกว่าที่จะแสดงพฤติกรรมให้บรรลุผลได้ด้วยตนเอง⁵ (โทมัส อาร์ เมอเร แพลโดยดวงเดือน ศาสตราจารย์ 2526 : 319) ซึ่งเป็นวิธีการเรียนรู้แบบพื้นฐานที่ให้ประโยชน์กว้างขวาง และมีข้อดีอยู่หลายประการ คือ ช่วยให้ผู้เรียน เรียนรู้ในทัศนที่ซับซ้อนหรือยาก ๆ ได้ดี และเร็วกว่า⁶ (Patterson. 1974 : 138-139)

ในการเรียนรู้ทางสังคม แม่แบบมีอิทธิพลต่อการเรียนรู้ของบุคคลมาก กล่าวคือ เมื่อบุคคลได้เห็นแม่แบบก็จะสามารถรับรู้สัญลักษณ์ของการกระทำนั้นได้ และสัญลักษณ์เหล่านั้นจะชี้้นำให้แสดงพฤติกรรมตอบสนองทางสังคมได้อย่างเหมาะสม กระบวนการเรียนรู้จากแม่แบบเป็นการเรียนรู้โดยการสังเกต ซึ่งมีองค์ประกอบที่สำคัญ 4 ประการ คือ

1. ขั้นตอนการใส่ใจ (Attentional Process)

มนุษย์จะเกิดการเรียนรู้ได้ก็ต่อเมื่อให้ความใส่ใจในการสังเกตและการรับรู้ การสังเกตเป็นกระบวนการรับรู้ลักษณะที่สำคัญ ๆ ของตัวแบบไว้อย่างละเอียดทุกแง่มุม และรวบรวมสรุปสิ่งที่ได้รับรู้มาอย่างเป็นขั้นตอน ในทางตรงกันข้าม ถ้าเด็กไม่ใส่ใจต่อลักษณะของตัวแบบ และไม่ใส่ใจต่อสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นเป็นประจำ และไม่พึงพอใจที่จะปฏิบัติตามแล้ว เด็กจะประสบความล้มเหลวในการแสดงพฤติกรรมในเวลาต่อมา โดยเฉพาะถ้าเป็นพฤติกรรมที่มีความซับซ้อน ส่วนมากมักจะเกิดจากการที่ตัวเองชี้้นำผิดในขณะที่ทำการสังเกตตัวแบบ สิ่งที่มีอิทธิพลต่อกระบวนการของความใส่ใจในการเรียนรู้ด้วยการสังเกตนั้นมีมาก เช่น ลักษณะการรับรู้ของผู้สังเกต การรวบรวมและแปลความจากสิ่งที่สังเกตซึ่งเป็นผลจากประสบการณ์เดิม ลักษณะหรือการแสดงออกแม่แบบที่แปลกหรือดึงดูดความสนใจ ความชัดเจนหรือความซับซ้อนของแม่แบบ รวมทั้งพื้นฐานทางด้านสัมพันธภาพระหว่างบุคคลอีกด้วย

2. ขั้นตอนการเก็บจำ (Retentional Process)

กระบวนการของการจำ อันเกิดจากการรวบรวมพฤติกรรมของแม่แบบที่ได้สังเกตไว้เพื่อใช้ในการวางแผนแบบพฤติกรรม เพราะการสังเกตเพียงอย่างเดียวจะไม่มีผลต่อการเรียนรู้มากเท่ากับการ

มีการเก็บจำสิ่งที่ได้เห็นหรือได้ยินนั้นไว้อย่างแม่นยำ โดยเฉพาะเด็กเล็ก ๆ จะเลียนแบบหน้าตา หรือ คำพูดของผู้ใหญ่อย่างทันทีทันใด แทนที่จะจำลองภาพนั้นแล้วนำมาอีกหลังจากช่วงเวลานั้นผ่านไป แต่ในขณะที่เด็กโตขึ้นและมีประสบการณ์มากขึ้น การโยงคำต่าง ๆ หรือโยงภาพต่าง ๆ เข้ากับวัตถุและ เหตุการณ์ต่าง ๆ เขาจะทำได้โดยการเก็บรวบรวมสะสมสัญลักษณ์ต่าง ๆ ซึ่งกระบวนการในการสร้าง สัญลักษณ์นี้จะช่วยให้จำพฤติกรรมของแม่แบบได้ แม้ว่าจะได้เห็นแม่แบบเพียงช่วงเวลาอันสั้น แบบ ตูรา กล่าวว่า การสร้างสัญลักษณ์อาจกระทำในรูปของจินตนาการ (Imagination) และภาษา (Verbal) ที่เกี่ยวข้องกับพฤติกรรมของแม่แบบ อันจะก่อตัวขึ้นเป็นเสมือนศูนย์กลางแห่งการรับรู้ โดยที่เมื่อคนเรา ได้ยิน ได้เห็นพฤติกรรมของผู้อื่นจะเกิดความรู้สึกรับรู้เหตุการณ์นั้น และเมื่อเหตุการณ์นั้นสิ้นสุดลง แล้ว ผู้ดูยังมีโนภภาพของเหตุการณ์นั้นอยู่ในความทรงจำและแปลงเป็นสัญลักษณ์ทางภาษา (Verbal Coding) ซึ่งจดจำได้ง่ายและนานกว่า และผู้สังเกตสามารถนำออกมาเป็นแนวทางการกระทำของตนได้ ในเวลาต่อมา ยิ่งถ้าประสบการณ์ใหม่เกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กับประสบการณ์เดิมของผู้เรียนความจำจะถาวร มากขึ้น และความรู้ที่จะเป็นประโยชน์ได้หรือไม่นั้นก็ขึ้นอยู่กับความถาวรของความจำ แต่สิ่งหนึ่งที่มักจะเกิดขึ้นกับกระบวนการทางความจำของมนุษย์เสมอก็คือ การเลือนหายไปของความจำ ดังนั้นจึงต้อง มีการท่อง การทบทวน การฝึกหัด และการรวบรวมสิ่งที่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ (โดยการเชื่อมโยงคำหรือ ความนึกคิดต่าง ๆ เข้ากับเหตุการณ์) ซึ่งจะช่วยให้ได้เก็บสะสมความรู้ไว้ในระดับที่สามารถนำมาใช้ได้เมื่อ ต้องการ

3. ขั้นตอนการแสดงออก (Motor Reproduction Process)

เมื่อมนุษย์มีข้อมูลที่เป็นสัญลักษณ์อยู่ในความทรงจำแล้ว จะมีการแสดงพฤติกรรมต่าง ๆ ออกมา ภายหลังได้ ซึ่งพฤติกรรมที่แสดงออกมาในครั้งแรก ๆ อาจจะไม่ถูกต้องนัก เพียงแต่แสดงได้ใกล้เคียง กับพฤติกรรมของตัวแบบเท่านั้น แล้วก็จะค่อย ๆ ปรับแก้พฤติกรรมของตนจนกว่าจะได้รับผลที่พึงพอใจ ถือเป็นกระบวนการของการพัฒนาการทางด้านการเรียนรู้ให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น เด็กที่มีอายุน้อยกว่าสามารถ ควบคุมพฤติกรรมการแสดงออกได้ดีกว่าเด็กที่มีอายุน้อยกว่า ถึงแม้ว่าเด็กที่มีอายุน้อยกว่าจะมีความสนใจใน ปัญหาขณะที่ทำการสังเกต และสามารถเก็บรวบรวมสิ่งที่สังเกต เช่น ภาพความนึกคิด หรือสัญลักษณ์ ทางภาษาไว้ได้ภายในใจก็ตาม แต่เด็กที่มีอายุน้อยกว่าจะยังคงไม่สามารถปฏิบัติตามกิจกรรมที่ตัวแบบ แสดงได้ดีเท่าที่ควร ดังนั้น การสร้างพฤติกรรมที่เหมาะสมให้กับเด็กจึงต้องกระทำอย่างสม่ำเสมอและ ต่อเนื่องสอดคล้องกับพัฒนาการแต่ละด้านของแต่ละช่วงของวัย

4. ขั้นตอนการจูงใจ (Motivational Process)

ขั้นนี้เป็นกระบวนการที่แสดงให้เห็นถึงความแตกต่างระหว่างความรู้ที่ได้รับมากับการแสดง ออกในการเรียนรู้ทางสังคม กล่าวคือ มนุษย์ไม่อาจแสดงออกได้ตามที่รับรู้มาทั้งหมด แต่จะเลียนพฤติกรรม ของแม่แบบที่จะก่อให้เกิดผลดีต่อตนเองมากกว่าการเลือกในทางที่ก่อให้เกิดผลเสียต่อตนเอง การประเมิน คุณค่าของพฤติกรรมของแม่แบบ โดยผู้สังเกตแบบจะเป็นไปในรูปของการรับเอาสิ่งที่ตนพึงพอใจไว้ และไม่ยอมรับสิ่งที่ตนไม่พึงพอใจ ดังนั้น องค์ประกอบที่สำคัญอีกประการหนึ่งในการใช้ตัวแบบ

เพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมที่ต้องการ ต้องมีการจูงใจโดยการให้รางวัลหรือการเสริมแรงทางบวก เพื่อกระตุ้นให้ผู้สังเกตแสดงพฤติกรรมการเปลี่ยนแปลงออกมา และเป็นการเสริมให้พฤติกรรมนั้นเกิดมากยิ่งขึ้น

ธรรมชาติของตัวแบบที่มีอิทธิพลต่อการเรียนรู้

ธรรมชาติของตัวแบบที่มีอิทธิพลต่อการเรียนรู้ มีลักษณะที่สำคัญ ดังนี้

1. ตัวแบบที่เด็กชอบเลียนแบบจะมาจากบุคคลที่เป็นเพศเดียวกันกับเด็กมากกว่าจะเป็นเพศตรงข้าม
2. ตัวแบบที่เด็กชอบเลียนแบบจะมาจากบุคคลที่มีชื่อเสียงมากกว่าบุคคลที่ไม่มีชื่อเสียง
3. ตัวแบบซึ่งได้รับรางวัลเป็นเครื่องตอบแทน เช่น ทรัพย์สิน เงิน ชื่อเสียง หรือสถานภาพทางเศรษฐกิจ สังคมที่สูง จะถูกเลียนแบบมากกว่าตัวแบบที่ไม่ได้รับรางวัลเป็นเครื่องตอบแทน
4. บุคคลที่มีพฤติกรรมซึ่งจะต้องถูกลงโทษมีแนวโน้มจะไม่ถูกนำมาเลียนแบบ
5. เด็กจะได้รับอิทธิพลจากตัวแบบที่เขามองเห็นว่ามีความคล้ายคลึงกับเขา เช่น อายุ หรือสถานภาพทางสังคม มากกว่าตัวแบบที่เขามองเห็นว่ามีความแตกต่างจากตัวเขามาก (Bandura and Walter. 1963 : 10-11, 84,94-100)

อิทธิพลของแม่แบบที่มีต่อผู้สังเกต

1. ผลของตัวแบบ (Modeling Effects) หมายถึง สถานการณ์ที่ผู้เรียนสามารถเรียนรู้แบบแผนการตอบสนองใหม่ต่อสิ่งเร้า โดยการสังเกตจากพฤติกรรมของแม่แบบ ผู้เรียนจะรวบรวมแบบแผนพฤติกรรมของแม่แบบแล้วเชื่อมโยงกับความรู้ที่มีอยู่ จนสามารถวางรูปแบบการตอบสนองใหม่ๆ ออกมาให้ชัดเจน เพื่อให้ผู้สังเกตแสดงการตอบสนองได้เหมือนกับแบบที่ได้รับ และเก็บจำได้อย่างถาวร
2. ผลของการขัดขวางและการส่งเสริม (Inhibitory and Disinhibitory Effects) หมายถึง สถานการณ์ที่ผู้เรียนไม่สนใจ หรือไม่กระทำตามแบบพฤติกรรมที่แม่แบบกระทำแล้วได้รับผลไม่ตอบสนอง เช่น การลงโทษ เป็นต้น แต่ผู้เรียนมักสนใจเลียนแบบพฤติกรรมที่แม่แบบกระทำแล้วได้รับรางวัล หรือได้รับการยอมรับจากสังคม
3. ผลของการตอบสนอง (Eliciting Effects) หมายถึง การตอบสนองต่อแม่แบบของผู้รับ ซึ่งจะแสดงออกมาต่าง ๆ กัน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับภูมิหลังและประสบการณ์ของแต่ละบุคคล กล่าวคือ การอบรมเลี้ยงดู หรือการได้รับการเรียนรู้ของแต่ละคนจะไม่เหมือนกัน ทำให้ลักษณะการตอบสนองต่อตัวแบบแตกต่างกัน เช่น พฤติกรรมบางอย่างของแม่แบบเป็นสิ่งที่ผู้รับแบบได้รับการอบรมสั่งสอนมาว่าเป็นสิ่งที่ขัดกับสังคม ในกรณีเช่นนี้ผู้รับแบบจะไม่สนองตอบตามแบบที่ได้รับจากแม่แบบ เพราะผลการเรียนรู้ในอดีตเป็นเครื่องช่วยตัดสินใจ แต่สำหรับผู้รับแบบบางคนที่ไม่ได้รับการเรียนรู้มาว่าพฤติกรรมที่แม่แบบแสดงนั้นเป็นสิ่งที่ขัดกับการยอมรับของสังคม ผู้รับแบบจะเกิดการเลียนแบบจากแม่แบบนั้น

เมื่อพิจารณาสาระและแนวคิดเกี่ยวกับการเรียนรู้จากตัวแบบแล้ว ผู้เกี่ยวข้องกับการศึกษาทุกฝ่ายคงต้องพิจารณา กำหนดบทบาทและแนวทางการประพฤติปฏิบัติให้เป็นแบบอย่าง เพื่อ

ให้เกิดผลดีต่อเยาวชนในการพัฒนาชีวิตและสังคมต่อไป เพราะสิ่งต่าง ๆ ที่จะบังเกิดหรือมีขึ้น ไม่ว่าจะเป็นเรื่องความรับผิดชอบชีวิต และความรู้สึกรู้จักคิดในด้านศีลธรรม จริยธรรม สามารถแก้ไขปรับปรุงได้โดยให้ตัวอย่างทางสังคม (Social Model) ที่เหมาะสม

บทบาทของพ่อแม่

ในทางสังคมวิทยาจัดว่าครอบครัวเป็นสถาบันที่เล็กที่สุด และมีความสัมพันธ์กับสมาชิกในกลุ่มมากที่สุด เรียกได้ว่าเป็นความสัมพันธ์ขั้นมูลฐาน (Primary Relation) ครอบครัวมีหน้าที่ในการขัดเกลาทางสังคม (Socialization) ให้แก่สมาชิกในครอบครัว โดยเฉพาะอย่างยิ่งสังคมได้มอบหมายให้ครอบครัว (พ่อ-แม่) ทำการอบรมเลี้ยงดูเด็กให้เจริญเติบโต มีสุขภาพร่างกายและจิตใจแข็งแรงสมบูรณ์ ตลอดจนอบรมให้เด็กรู้และปฏิบัติตามหลักศาสนาที่พ่อแม่ได้ยึดถือปฏิบัติมา เด็กจะได้รับการถ่ายทอดด้วยการเรียนรู้ทั้งโดยรู้สึกตัวและไม่รู้สึกตัว กล่าวคือ ในการเรียนรู้แบบรู้สึกตัวนั้น เด็กจะได้รับการถ่ายทอดความรู้และความเชื่อจากพ่อแม่โดยการอบรมสั่งสอน ส่วนการเรียนรู้แบบไม่รู้สึกตัวเด็กจะเรียนรู้จากการที่ได้เห็นการประพฤติปฏิบัติของผู้ใหญ่ที่แวดล้อมตนอยู่ แล้วเด็กก็จะเอาอย่างการกระทำเหล่านั้น

การเรียนรู้แบบไม่รู้สึกตัวนั้น มีความสำคัญต่อพฤติกรรมของเด็กมากกว่าการเรียนรู้จากที่ได้รับจากการอบรมสั่งสอนมาก เพราะการเรียนรู้ส่วนใหญ่แล้วเด็กจะจดจำมาจากชีวิตประจำวัน จากบุคคลต่าง ๆ ที่อยู่รอบตัวเขาเป็นแบบอย่าง โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากพ่อและแม่ คือ เป็นการเรียนรู้จากประสบการณ์ด้วยตนเอง ฉะนั้นผู้ใหญ่จึงควรระมัดระวังความประพฤติและการกระทำของตนให้มาก ควรสำรวจอยู่เสมอว่า การกระทำที่ไม่ดีของตนเองอาจจะสร้างผลร้ายให้แก่จิตใจ และความประพฤติให้แก่เด็กได้ และควรจะระลึกอยู่เสมอว่า วิธีการอบรมเด็กที่ดีที่สุด ได้ผลมากที่สุดไม่ใช่อยู่ที่คำพูด แต่อยู่ที่การกระทำ (สมพร เทพสิทธิ์ 2513 : 68, 218) เช่น ถ้าสอนไม่让孩子พูดเท็จ ไม่ดื่มเหล้า และไม่สูบบุหรี่ แต่ผู้ใหญ่กลับพูดเท็จ ดื่มเหล้า และสูบบุหรี่เสียเอง เด็กย่อมจะไม่เชื่อฟัง เพราะเด็กมักจะทำตามการกระทำของผู้ใหญ่มากกว่าที่จะทำตามผู้ใหญ่พูด ผู้ใหญ่มักจะใช้วิธีสอนว่า “จงทำตามที่ผมพูด อย่าทำตามที่ผมทำ” ซึ่งเป็นการสร้างตัวอย่างที่เลวให้แก่เด็กในทางจิตวิทยา เมื่อเด็กยังอายุน้อยอยู่ สติปัญญาของเด็กจะไม่รู้จักใช้ความคิดด้วยตนเองมากนัก เด็กจึงมักจะเชื่อฟังและคำสั่งสอนของผู้ใหญ่ แต่เมื่อเด็กมีอายุมากขึ้น เด็กจะใช้สติปัญญาแยกแยะและเชื่อถือในบทเรียนและคำสั่งสอนของผู้ใหญ่น้อยลง แต่จะเชื่อในการสังเกต สัมผัสรู้และประสบการณ์ของตนเองมากขึ้น หากผู้ใหญ่สอนไม่让孩子พูดเท็จ แต่ผู้ใหญ่พูดเสียเอง หรือผู้ใหญ่ประพฤติปฏิบัติเสียเองในด้านต่าง ๆ ที่ไม่เหมาะสม ไม่ควร เด็กก็อาจจะเข้าใจไปว่าคำพูดและการกระทำไม่จำเป็นต้องเหมือนกัน เด็กอาจจะพูดอย่างหนึ่งและทำอีกอย่างหนึ่งที่ไม่ตรงกับที่พูดก็ได้

จากที่กล่าวมาข้างต้นเป็นการมองพ่อ แม่ หรือผู้ปกครองในแง่ของการมีความพร้อมทางการศึกษาในระดับหนึ่ง แต่ตามสภาพความเป็นจริงยังมี พ่อ แม่ หรือผู้ปกครองอีกจำนวนไม่น้อย ยังต้องการความช่วยเหลือทางด้านความรู้ ทักษะ ความสามารถและความเข้าใจในหลายสิ่งหลายประการ ดังนั้นการจัดการศึกษาสำหรับพ่อ แม่ หรือผู้ปกครอง จึงเป็นอีกภารกิจหนึ่งที่มีผลต่อการพัฒนาประชาชน

การจัดการศึกษาที่ช่วยให้พ่อแม่อบรมเลี้ยงดูลูก และมีความเข้าใจตนเอง ตระหนักรู้ในสิ่งดีงาม เพื่อจะได้รู้วิธีและเข้าใจการดำเนินชีวิตครอบครัว ทั้งในแง่บทบาท หน้าที่ การทำมาหากิน การเก็บออม ความสัมพันธ์กับธรรมชาติแวดล้อมและสังคม ตลอดจนการเป็นสมาชิกที่ดีของชุมชน

ยุทธศาสตร์การจัดการศึกษาสำหรับพ่อแม่ แม่ หรือผู้ปกครอง จึงควรเป็นกระบวนการสอนตามธรรมชาติ เพื่อให้เกิดความรู้สึกว่าเป็นไปตามสภาพของชีวิต ซึ่งในส่วนนี้น่าจะเป็นภารกิจของวัด ที่มีพระสงฆ์ และโรงเรียนที่มีครู เป็นผู้ที่จะนำปัจจัยต่าง ๆ มาสู่พวกเขาทั้งหลายเหล่านั้น ให้มีความรู้ เจตคติ ความสามารถและคุณธรรม ตลอดจนได้รู้ ได้เห็นสิ่งใหม่ ๆ ที่เป็นประโยชน์แก่ชีวิต

การจัดกระทำในสองประเด็น หากได้รับการจัดการอย่างเหมาะสมและจริงจัง จะส่งผลช่วยให้บทบาทของครอบครัวหรือพ่อแม่ ผู้ปกครองในการอบรมเลี้ยงดูสั่งสอนและทำหน้าที่ขัดเกลาจิตใจเด็กอย่างเด่นชัด คือ

1. บทบาทในฐานะที่เป็นแบบอย่างที่ดีให้แก่เด็กได้เลียนแบบ
2. บทบาทในฐานะเป็นผู้ให้ข่าวสาร ความรู้ และข้อเท็จจริงด้านจริยธรรมและวัฒนธรรมแก่เด็ก
3. บทบาทในฐานะที่เป็นผู้ป้องกันทางเสื่อมและให้เด็กพัฒนาพฤติกรรมไปในทางที่ดี
4. บทบาทในฐานะที่เป็นผู้แก้ไขและปรับปรุงพฤติกรรมของเด็กที่มีแนวโน้มไปในทางเสื่อมแล้วให้กลับตัวได้และประพฤติดี
5. บทบาทในฐานะเป็นผู้จัดสภาพแวดล้อมและสถานการณ์ เพื่อให้เด็กได้เรียนรู้จากประสบการณ์ และมีการปรับตัว (สุนทร อมรวิวัฒน์ และ ทิศนา แคมมณี 2527 : 35-39)

บทบาทของพระสงฆ์

จากประวัติการศึกษาไทยพบว่า สถาบันการศึกษาที่สำคัญของสังคมไทย ตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัย เป็นต้นมา มี 3 สถาบัน คือ บ้าน วัด และวัง บ้านเป็นโรงเรียนแห่งแรกของเด็กทั้งชายหญิงที่ให้การศึกษา ถ่ายทอดวัฒนธรรมของสังคมจนเด็กเติบโตใหญ่ เด็กชายไปเข้ารับการศึกษที่วัดต่อ ส่วนเด็กหญิงก็รับการศึกษาที่บ้านต่อไปจนแต่งงานมีครอบครัว ส่วนวังเป็นสถานศึกษาสำหรับบุตรธิดาของเจ้านาย และบุตรธิดาของขุนนางที่บิดามารดานำเข้าถวายตัวเพื่อรับราชการต่อไป ในบรรดาสถาบันการศึกษาทั้ง 3 นี้ วัดนับเป็นสถานศึกษาที่สำคัญที่สุด เพราะวัดเป็นศูนย์กลางของสังคม หัวหน้าครอบครัว ส่วนใหญ่จะเป็นผู้ที่ได้บวชเรียนมาแล้ว มีประเพณียึดถือกันว่า ผู้ชายที่จะแต่งงานมีครอบครัวจะต้องได้บวชเรียนมาก่อน บิดามารดา และญาติผู้ใหญ่จะเป็นผู้อบรมสั่งสอนบุตรธิดาและเด็กในปกครองของตนให้รู้จักผิดชอบชั่วดี และการประพฤติปฏิบัติที่ดีที่ถูกต้องไปตามลำดับวัย ในวันธรรมสวนะ และวันเทศกาล หรือวันนักขัตฤกษ์ต่าง ๆ คนไทยจะไปทำบุญที่วัด และนำบุตรหลานของตนไปด้วย การไปทำบุญได้แก่ การไปถวายอาหารแก่พระสงฆ์ ฟังเทศน์ ฟังธรรมจากพระภิกษุ เป็นการไปรับจริยศึกษาจากวัด จากพระ ทั้งผู้ใหญ่และเด็ก เด็กชายครั้นอายุเข้าวัยรุ่น ส่วนหนึ่งพ่อแม่ ผู้ปกครองจะนำไปฝากเป็นเด็กวัด หรือให้บวชเณร เล่าเรียนหนังสือวิชาต่าง ๆ ที่วัด จนอายุครบบวชทั้งผู้ที่อยู่วัด บวช

เป็นเณร หรือไม่ได้ไปอยู่วัด ก็จะอุปสมบทเป็นพระภิกษุอย่างน้อย 1 พรรษา จึงออกมาแล้วจึงแต่งงาน มีครอบครัวไปเป็นการรับการศึกษาทางด้านจริยธรรมมีมากกว่าการศึกษาด้านอื่น เป็นแบบนี้ตลอดสมัย สุโขทัย สมัยอยุธยา และสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น

คนไทยที่นับถือศาสนาอื่น เช่น ศาสนาอิสลาม ศาสนาคริสต์ ก็เช่นเดียวกัน ชายไทยมุสลิม ซึ่งมีอยู่ประมาณร้อยละ 3-4 ของพลเมืองทั้งประเทศ ได้รับการศึกษาเบื้องต้นจากครอบครัว และจากสถาบันทางศาสนา คือ สุเหร่าหรือมัสยิด ทั้งทางด้านคุณธรรม จริยธรรม และการดำเนินชีวิตในสังคม ตามบัญญัติในพระมหาคัมภีร์อัลกุรอาน แล้วจึงแต่งงานมีครอบครัวสืบไป แม้สังคมคริสตศาสนิกชน บิดามารดาไปโบสถ์ในวันอาทิตย์ก็นำบุตรธิดาของตนไปด้วย เป็นการพัฒนาคุณธรรมและจริยธรรม ตามประเพณีของศาสนิกชนในแต่ละศาสนาให้แก่บุตรหลาน หรือเด็กในปกครองจนเจริญเติบโตเป็นผู้ใหญ่ แต่งงานมีครอบครัว ครองเรือน เป็นสมาชิกของสังคมที่สืบทอดวัฒนธรรม อันมีรากฐานมาจากศาสนาให้เป็นสังคมที่ดีงาม มีความผาสุก สงบ สุขสืบต่อกันมาไม่ขาดสาย (ข้าหลวง วุฒิจันทร์ 2524 : 14-15)

ปัจจุบันสภาพทางสังคมมีการปรับตัว และเปลี่ยนแปลงในวิถีชีวิต ความเป็นอยู่ การเมือง การปกครอง เศรษฐกิจ และสังคม จึงมีผลกระทบมายังบทบาทและหน้าที่ของพระสงฆ์มีใช้น้อย การแก้ปัญหาและการสร้างรูปแบบเพื่อให้พระภิกษุและสามเณร ที่มีจำนวนมากกว่าสามแสนรูป เกิดประโยชน์ทั้งในด้านพระศาสนาและการพัฒนาบุคคล จึงเป็นความสำคัญรีบด่วนอย่างยิ่งที่รัฐจะต้องเข้ามาดำเนินการและใช้กำลังทรัพยากรบุคคล ซึ่งการปรับปรุงแก้ไขปัญหานี้มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันทั้งระบบ องค์การบริหารคณะสงฆ์ ระบบการศึกษา และกระบวนการเผยแพร่พระศาสนา ทั้งนี้เพื่อให้ (1) วัดเป็นศูนย์กลางของชุมชนอย่างแท้จริง (2) ศาสนวัตถุและศาสนสมบัติเป็นมรดกทางวัฒนธรรม และเสริมสร้างคุณค่าทางจิตใจอย่างแท้จริง (3) พระภิกษุ สามเณร มีความรู้ ความสามารถ ทั้งในด้านพระปริยัติธรรม ปฏิบัติธรรม การเผยแพร่ธรรมะและการสั่งสอนประชาชน เป็นผู้นำทั้งในด้านจิตวิญญาณ และการพัฒนา และเป็นแบบอย่างที่ดีได้ จุดมุ่งหมายดังกล่าวนี้ที่แท้ก็คือ สถานะและบทบาทของวัดและพระสงฆ์ในอดีตนั่นเอง (สุนน อมรวิวัฒน์ 2534 : 395-396) ในความเป็นจริง สังคมไทยก็มีใช้จะขาดแคลนพระภิกษุ สามเณรที่มีความรู้ ความสามารถ พระสงฆ์ที่เป็นปราชญ์และเผยแพร่พระพุทธศาสนาอย่างเข้มแข็งต่อเนื่องก็มีอยู่จำนวนมาก พระสงฆ์ที่สร้างวัดให้เป็นวัด เจริญศรัทธา ปสาทะของชาวบ้าน เป็นศูนย์ปฏิบัติธรรมที่สะอาด สงบ สว่าง เย็น มีอยู่ทั่วประเทศ อีกทั้งยังมีพระสงฆ์ที่ช่วยเหลือชาวบ้านให้พ้นจากความทุกข์และความยากจน ด้วยการพัฒนาความเป็นอยู่และงานอาชีพที่มีมากมาย แต่ระบบกลไกดัดจริตและขาดผู้เห็นความสำคัญมาลงมือดำเนินการ แก้ไขอย่างจริงจัง

ในที่นี้ใครจะขอกล่าวถึงท่านพระเทพเวที ซึ่งถือว่าเป็นพระสงฆ์รูปหนึ่งที่เป็นปราชญ์และเผยแพร่พระพุทธศาสนาเพื่อพัฒนาชีวิตและสังคมอย่างเข้มแข็งและต่อเนื่อง ท่านได้กล่าวถึง การพัฒนาที่รอบด้านครอบคลุม ในแนวทางพุทธศาสนาว่า ประกอบด้วยการพัฒนา 4 ด้าน (พระเทพเวที 2532 : 74-81) คือ

1. พัฒนากาย คือ พัฒนาร่างกายให้แข็งแรง มีสุขภาพดี หายโรคภัยไข้เจ็บ ปราศจากโรคเฝ้าที่เป็นไปได้ การพัฒนากายในพระพุทธศาสนา หมายความว่า เป็นการพัฒนาความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพอย่างถูกต้องดีงาม ในทางที่เป็นคุณประโยชน์ อันนี้เป็นสิ่งสำคัญมาก ไม่ใช่เพียงว่าพัฒนากายให้แข็งแรงเท่านั้น แต่พัฒนาให้กายนี้มีความสัมพันธ์ที่ถูกต้องดีงามกับสภาพแวดล้อมทางกายภาพของมัน เพราะสิ่งแวดล้อมมิใช่มีเฉพาะทางสังคมเท่านั้น สิ่งแวดล้อมทางกายภาพเช่นนั้น ทางวัตถุขั้นพื้นฐานก็คือ บัณฑิต การสัมพันธ์กับบัณฑิตอย่างถูกต้องก็คือ การให้มีบัณฑิต พอที่จะดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างดี ผาสุก และใช้บัณฑิตนั้นอย่างถูกต้องตามความมุ่งหมายอย่างที่พูดว่า เพื่อคุณค่าแท้มิใช่คุณค่าเทียม คุณค่าแท้ เช่นว่า กินอาหารเพื่อให้เป็นเครื่องส่งเสริมร่างกายให้มีสุขภาพดี แต่ถ้าเป็นคุณค่าเทียม ก็คือ กินเพื่อความเริงอร่อย จะมีคุณค่าในทางโภชนาการหรือไม่ไม่ได้คำนึงถึง จนอาจจะกลายเป็นเกิดโทษแก่ร่างกาย ตลอดจนใช้บัณฑิตในทางที่เป็นไปเพื่อให้ได้แข่งขันวัตถุนะอะไรต่าง ๆ ทั้งนี้รวมไปถึงสิ่งแวดล้อมทางวัตถุที่เสริมความเป็นอยู่ โดยเฉพาะเทคโนโลยี ซึ่งก็จะต้องมีการพัฒนาความสัมพันธ์ระหว่างตัวเรากับสิ่งแวดล้อมนั้นให้ถูกต้องว่า จะสร้างอย่างไร จะใช้อย่างไรให้เกิดคุณค่าเป็นประโยชน์ที่แท้จริงและเทคโนโลยีอย่างหนึ่งที่มีขึ้นมา เราอาจจะวิเคราะห์ว่า ในการที่มันจะเป็นประโยชน์เกิดมีคุณค่าที่แท้จริงจะต้องใช้อย่างไร ใช้อย่างไรจะเกิดผลเสียหาย เพราะสิ่งที่เทคโนโลยีช่วยได้มากที่สุด น่าจะอยู่ที่การปรับปรุงทางกายภาพอันเลวร้ายทั้งหลายให้ดีขึ้น ป้องกันไม่ให้เกิดภาวะอดอยากแค้น ตลอดจนภัยวิบัติอันจะเกิดจากภัยธรรมชาติทั้งปวง การขจัดโรคภัยที่จะมีผลทำให้ร่างกายมนุษย์ต้องอ่อนเปลี้ย นอกจากนั้นก็น่าจะเพื่อช่วยในการจัดสรร รวบรวม แจกจ่ายอริยทรัพย์ และสิ่งสร้างสรรค์ทั้งหลายของมนุษย์ อันได้แก่ ดนตรี วรรณคดี และงานศิลปะชั้นเยี่ยม ๆ (อดัม เคิล แพลโดย วิศิษฐ์ วังวิญญู 2528 : 65) สิ่งแวดล้อมต่อไปในทางกายภาพซึ่งเป็นวัตถุ ก็คือ ธรรมชาติ การพัฒนาความสัมพันธ์กับธรรมชาติ โดยรู้จักเอาใจใส่คำนึงถึงธรรมชาติด้วย ไม่ใช่ว่าพัฒนาไปจนกระทั่งธรรมชาติกลายเป็นพิษ แล้วกลับมาเกิดผลร้ายต่อตนเอง แต่จะต้องมีความสัมพันธ์ที่ดีงามต่อธรรมชาติ ไม่เอาเปรียบธรรมชาติ รักษาธรรมชาติให้อยู่ในสภาพที่ดีงามเป็นประโยชน์ รู้จักถือเอาประโยชน์จากธรรมชาติในลักษณะที่ถูกต้อง การปฏิบัติโดยทำให้ถูกต้องให้ดีขึ้นในเรื่องเหล่านี้จัดเป็นการพัฒนากายทั้งสิ้น **ตัวการพัฒนากาย** เรียกว่า **กายภาวนา** ถ้าเป็นคนก็เรียกว่า **ภาวติกาย** แปลว่า **เป็นคนที่พัฒนากายแล้ว**

2. พัฒนาศีล พัฒนาศีลขั้นต้น ก็คือ ไม่ก่อการเบียดเบียน ไม่ทำความเดือดร้อนแก่ผู้อื่น แก่สังคม นี่เป็นขั้นง่ายที่สุด เป็นฝ่ายลบ ต่อมาในทางบวก ก็คือ ประพฤติสิ่งที่เป็นประโยชน์เกื้อกูลต่อผู้อื่น แก่สังคม การมีระเบียบวินัย การอยู่ร่วมกับผู้อื่นด้วยดี และการประกอบอาชีพสุจริต ด้วยความขยันหมั่นเพียร ซึ่งรวมไปถึงการฝึกฝนในสมาธิด้วย นี่ก็เป็นเรื่องของศีล ขอเน้นอีกทีหนึ่งว่า ศีลในพุทธศาสนา ไม่ใช่แต่เพียงการเว้นจากการเบียดเบียนกันทางกาย วาจา เท่านั้น แต่มีอาชีวะด้วย ขอให้ดูในองค์มรรค องค์ประกอบฝ่ายศีลมีอะไรบ้าง ได้แก่ สัมมาวาจา วาจาชอบ สัมมาภังคะ การกระทำชอบ สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีพชอบ นี่เป็นศีล เป็นอันว่าพัฒนาศีล ก็คือ การพัฒนาการอยู่ร่วมกันในสังคม ด้วยดีอย่างเกื้อกูลเป็นประโยชน์ และมีอาชีพที่ถูกต้องโดยประกอบสัมมาชีพ พัฒนาศีลนี้ในปัจจุบัน

เขาเรียกว่า “พัฒนาการทางสังคม” แต่ความหมายจะเท่ากันหรือไม่ ขอให้ไปเทียบกันเอง **พัฒนาศีล** ทางพระเรียกเป็นศัพท์ว่า ศีลภาวนา ถ้าเป็นคนได้พัฒนาศีลแล้ว ก็เรียกว่า ภาวนิตศีล

3. **พัฒนาจิต** การพัฒนาจิตใจนั้น ถ้าเอาหลักพุทธศาสนามาวางแล้วใช้เกณฑ์แบ่งข้อแบบใหม่ก็จะให้ความหมายว่า เป็นการฝึกอบรมเสริมสร้างจิตใจให้พร้อมพร้อมสมบูรณ์ด้วยคุณสมบัติทั้ง 3 ด้าน คือ

1). **คุณภาพจิต** ได้แก่ พวกคุณธรรมต่าง ๆ คือ สร้างเสริมจิตใจให้ตั้งงามเป็นจิตใจที่สูง ประณีต ให้มีเมตตา ความรัก ความเป็นมิตร ความปรารถนาประโยชน์สุขแก่ผู้อื่น มีกรุณา อยากช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นทุกข์ มีจาคะ มีน้ำใจเผื่อแผ่โอบอ้อมอารี มีคารวะ ความเคารพเห็นความสำคัญของผู้อื่น มีทวะ ความอ่อนโยน กตัญญู ความรู้คุณค่าแห่งการกระทำของผู้อื่น เป็นต้น

2). **สมรรถภาพจิต** คือ ความสามารถของจิต เช่น การมีสติดี มีวิริยะ ความเพียรพยายาม ฐานัน มีขันติ ความอดทนและทนนาน มีสมาธิ จิตใจแน่วแน่ มีสัจจะ มีความจริงใจ เอาจริงเอาจัง มีอธิษฐาน ความเด็ดเดี่ยวต่อความมุ่งหมาย มีความหนักแน่นเข้มแข็ง มั่นคงของจิตใจที่จะทำงานให้ได้ ผลสมบูรณ์ โดยเฉพาะงานทางปัญญา คือ การคิดพิจารณาให้เห็นความจริงแจ่มแจ้งชัดเจน

3). **สุขภาพจิต** คือ มีจิตที่สุขภาพดี มีจิตใจที่เป็นสุข สดชื่นร่าเริง เบิกบาน ปลอดโปร่ง สงบ ผ่องใส พร้อมทั้งจะอึดแอ้มได้ มีปิติ ความเอิบอิ่มใจ มีปราโมทย์ ความแช่มชื่นใจ มีปัสสัทธิความผ่อนคลาย ไม่คับข้องขุ่นมัว ไม่หม่นหมอง หดหู่ เที้ยวแห้ง หรือโศกเศร้าอะไรต่าง ๆ

ในที่นี้ อยากจะย่ออย่างหนึ่ง ก็คือ เรื่องสุขภาพจิต การศึกษาจะต้องสร้างคนให้มีความสุข เพราะว่าความสุขเป็นแกนของจริยธรรม ในทางพระพุทธศาสนานั้น คนจะมีจริยธรรมได้ ต้องมีความสุขเป็นหลักด้วย ถ้าคนไม่มีความสุขแล้วจะมีจริยธรรมได้ยาก คนที่มีความสุข ย่อมมีความสุข โน้มเอียงที่จะแผ่ความสุขไปให้แก่คนอื่นไม่ว่าจะโดยรู้ตัวหรือไม่รู้ตัวก็ตาม และในทางกลับกัน คนมีความสุขทุกขก็มีมีความสุข โน้มเอียงที่จะระบายทุกข์ออกไปแก่ผู้อื่นเป็นธรรมดา เพราะฉะนั้น เมื่อคนมีทุกข์และหาทางระบายทุกข์ของตนออกไปก็ย่อมเกิดโทษแก่ผู้อื่น เกิดโทษแก่สังคม ตัวอย่างที่เห็นได้ง่าย ๆ เช่น คนหนึ่งในบ้าน ใจคอไม่สบาย หน้าตาบึ้งตึง พอมีอะไรกระทบนิดหน่อยก็อาจจะเกิดเรื่องใหญ่โตขึ้นในบ้านเป็นปัญหาหมดทั้งบ้าน พอไปที่ทำงานก็อาจจะเกิดความขัดแย้งกับคนอื่นในที่ทำงาน เขาจะทำงานไม่เรียบร้อย ไม่เป็นผลดี อาจจะหุนหัน วินิจฉัย หรือตัดสินใจผิดพลาด เกิดปัญหาแก่กิจการงาน และนำความเดือดร้อนมาให้แก่คนจำนวนมากหรือแก่สังคมได้ ฉะนั้น เราจะต้องทำให้คนมีความสุข การศึกษาจะต้องถือเป็นหน้าที่ที่จะทำให้คนมีความสุข ปัจจุบันนี้มีปัญหาว่าเราได้ถือหน้าที่นี้เป็นสิ่งสำคัญหรือไม่ การศึกษาปัจจุบันทำคนให้มีความสุข หรือทำคนให้เป็นคนที่หิวโหย กระหายความสุข ถ้าดำเนินการศึกษาผิดพลาด ก็จะทำให้คนไม่มีความสุข แต่การศึกษาจะเป็นเครื่องมือดูดซับความสุขออกจากคน ทำให้เขาหมดความสุขและทำให้เขากลายเป็นคนที่หิวกระหายความสุข จะกลายเป็นการให้การศึกษาเพื่อเตรียมตัวเขาเพื่อเบี่ยงหน้าเมื่อจบการศึกษาแล้วเขาจะได้ออกไปดิ้นรนทะยานแข่งกันหาความสุข กอบโกยความสุขให้แก่ตัวให้มากที่สุด เรื่องนี้จะต้องระวังตรวจสอบกันดูว่าเป็นอย่างนี้หรือเปล่า

ถ้าเราดำเนินการศึกษามาผิด ก็เป็นอันว่าเราได้ทำให้การศึกษานี้ เป็นเครื่องมืออะไรอย่างหนึ่ง ที่สับหรือดูดความสุขออกไปจากตัวเด็ก หมายความว่า เราได้ทำให้คนเป็นผู้ที่หิวโหย ขาดแคลนความสุข เพราะฉะนั้น พอสำเร็จการศึกษาไป ใจก็มุ่งแต่ว่าที่นี่แหละฉันจะหาโอกาสกอบโกยความสุขให้มากที่สุด ถ้าการศึกษาเป็นแบบนี้ การศึกษาจะต้องเป็นพิษไม่ใช่การศึกษาที่ถูกต้อง การศึกษาที่ถูกต้อง จะต้องทำให้คนเป็นสุข หรือเป็นสุขมากขึ้น และเป็นสุขอย่างถูกต้อง ตั้งแต่บัดนี้และเดี๋ยวนี้ ดังนั้น การศึกษาที่แท้ก็คือ การทำให้คนเป็นสุขได้ และรู้จักวิธีที่จะหาความสุขอย่างถูกต้อง คนที่มีการศึกษาในความหมายหนึ่งก็คือ คนที่ได้รับการฝึกฝน พัฒนา แล้วให้รู้จักแก้ปัญหา ดับทุกข์ ทำตนให้เป็นสุข ได้แล้ว ต่อจากนั้นก็แสวงหาความสุขที่ประณีตยิ่ง ๆ ขึ้นไป พร้อมทั้งสามารถเผื่อแผ่ขยายความสุข แก่ผู้อื่นได้กว้างขวางออกไปด้วย

การพัฒนาจิตนี้ ถ้าพูดสั้น ๆ ก็เรียกว่า จิตตภาวนา ถ้าเป็นคนที่ฝึกอบรมจิตแล้ว พัฒนาจิตแล้ว ก็เรียกว่าเป็น ภาวจิต

4. พัฒนาปัญญา การพัฒนาปัญญา คือ ความรู้ ความเข้าใจ นั้นมีหลายชั้นหลายตอน ซึ่งแบ่งอย่างคร่าว ๆ ได้ ดังนี้

ปัญญางานที่ 1 คือ ปัญญาที่เป็นความรู้ความเข้าใจในศิลปวิทยาการ ความรู้ทางวิชาการและวิชาชีพทำให้รู้จริง ให้เข้าใจจริง อะไรต่าง ๆ เหล่านี้เป็นเบื้องต้น

ต่อจากนั้น ลึกซึ้งลงไปอีก คือ การรับรู้ เรียนรู้อย่างถูกต้องตามความเป็นจริง ไม่บิดเบือนหรือเอนเอียงด้วยอคติ ในการศึกษาศิลปวิทยาก็ตาม หรือเรื่องอื่น ๆ ก็ตาม ปัญญาย่อมเกิดจากการรับรู้ ที่มีการรับรู้ของเราเนืองนิตย์ที่มีอคติ ถ้าอคติเข้าครอบงำ การรับรู้ก็ไม่ถูกต้องตามความเป็นจริง ดังนั้น พุทธศาสนาจึงเน้นการรับรู้ที่บริสุทธิ์ ที่ไม่เอนเอียงด้วยอคติ เราจึงเน้นการคิดกระบวนการปฏิบัติจนสมบูรณ์ คือ พอมีผัสสะเกิดการรับรู้แล้ว เวทนาก็เกิดขึ้น มีความรู้สึกสุข ทุกข์ แล้วทำอย่างไรจึงจะไม่ให้ตัณหา มาปรุง คือ ไม่ให้ไหลต่อไป เป็นความชอบใจ ไม่ชอบใจ หรือชอบชัง ซึ่งทำให้เกิดความเอนเอียงบิดเบือน หรือมีอคติไปตามสังขารเก่าที่เข้ามาเป็นอวิชชา แล้วปรุงแต่งการรับรู้ให้เป็นไปตามนั้น ในทางพุทธศาสนา ให้ตัดตรงนี้ ให้มีแต่การรับรู้ที่ถูกต้องตามเป็นจริง

เหนือจากการรับรู้ไป ยังมีอีกขั้นหนึ่งคือ การคิดการวินิจฉัย ซึ่งหมายถึง การคิดวินิจฉัยด้วยการใช้ปัญญาโดยบริสุทธิ์ใจ ซึ่งก็เป็นขั้นสำคัญเหมือนกัน การใช้ปัญญาคิดวินิจฉัยการต่าง ๆ จะต้องเป็นไปอย่างบริสุทธิ์ใจ ไม่ถูกครอบงำบัญชาโดยกิเลส คนเรานั้นถ้าถูกโลภะ ความอยากได้ครอบงำถึงจะมีปัญญา ก็ใช้ปัญญานั้นคิดวินิจฉัยและวางแผนที่จะเอาเข้ามาหาตัว ถ้ามีโทสะเกลียดชัง พอคิดวินิจฉัย ก็ใช้ปัญญาคิดวินิจฉัยและวางแผนเพื่อทำลายเขา ปัญญาขั้นนี้สำคัญ เพราะกิเลสมันมาในรูปแบบต่าง ๆ จึงต้องใช้ปัญญาคิดวินิจฉัยโดยบริสุทธิ์ใจ ไม่ให้ถูกกิเลสครอบงำบัญชา

ปัญญางานที่ 4 คือ ปัญญาที่รู้จักเข้าใจโลกและชีวิตตามความเป็นจริง รู้ทางเสื่อมทางเจริญ และเหตุปัจจัยที่เกี่ยวข้อง รู้วิธีแก้ไขปัญหาและสร้างสรรคความสำเร็จที่ทำให้พัฒนาคน พัฒนาชีวิต และสังคมให้เจริญตงามยิ่ง ๆ ขึ้นไป นี่เป็นปัญญาที่จะรู้เข้าใจโลกและชีวิต ซึ่งจะเป็นประโยชน์ในการ

พัฒนาที่แท้จริง เป็นอีกขั้นหนึ่งที่ต้องนำมาใช้ในการคิดวินิจฉัยด้วย

ปัญญาขั้นสุดท้าย ได้แก่ ปัญญาที่รู้เท่าทันธรรมชาติของสังขาร คือ โลกและชีวิต เข้าถึงความจริงแท้ ถึงขั้นที่ทำให้จิตใจเป็นอิสระหลุดพ้นจากความทุกข์โดยสมบูรณ์ ปัญญาขั้นสุดท้ายนี้ส่งผลถึงภาวะที่เรียกว่า ภูมิคติ ความหลุดพ้น เป็นอสรภาพที่แท้จริง คือ จิตใจไม่ถูกความยึดติดฉ้อมนั่นในสิ่งทั้งหลายครอบงำเลย วางใจต่อสิ่งต่างๆ ได้อย่างถูกต้อง รู้สังขาร รู้ธรรมชาติของทุกสิ่งทุกอย่าง เป็นอันว่าจบสิ้น การพัฒนาทางปัญญานี้ เรียกว่า ปัญญาภาวนา ถ้าเป็นคนก็เรียกว่า ภาวนิตปัญญา คือ เป็นคนที่ได้ฝึกอบรมพัฒนาปัญญาแล้ว

บทบาทของครู

ใครคือครู ครูคือใคร ในวันนี้
 ใฝ่อยู่ที่ เรียกว่า ครูอาจารย์
 ครู คือ ผู้ชี้ทางความคิด
 ให้รู้ทุกข์รู้ยากรู้พากเพียร
 ครู คือ ผู้ยกระดับวิญญาณมนุษย์
 ครู คือ ผู้สั่งสมอุดมการณ์
 ครู จึงเป็นนักสร้างผู้ยิ่งใหญ่
 สร้างคนให้ได้เป็นตัวของตัวเอง

ใฝ่อยู่ที่ปริญา มหาศาล
 ใฝ่อยู่นานสอนนานในโรงเรียน
 ให้รู้ถูกรู้ผิดคิดอ่านเขียน
 ให้รู้เปลี่ยนแปลงสู่รู้สร้างงาน
 ให้สูงส่งกว่าสัตว์เดรัจฉาน
 มีดวงมานเพื่อมวลชนใช้ตนเอง
 สร้างงานจริงสร้างคนกล้าสร้างคนเก่ง
 ขอมอบเพลงนี้มาบูชาครู

“คำว่า ครู แปลตามพยานุชนะ แปลว่า หนัก แต่ความหมายนั้นเลยไปถึงว่า เป็นผู้ที่ทำหน้าที่อันประเสริฐสุด เป็นผู้นำทางวิญญาณของสัตว์โลกไปสู่จุดหมายปลายทางที่พึงปรารถนา..... ครูเป็นสถาบันใหญ่ที่ครองโลก คุมครองโลกเช่นเดียวกับศาสนา..... ครูเป็นผู้อำนวยความสะดวก เป็นผู้เปิดประตูให้สัตว์ออกจากคอกอวิชชา.... ครูเป็นปูชนียบุคคล เป็นเจ้าหน้าที่ยิ่งใหญ่..... ครูเป็นที่เคารพสักการะของมนุษย์ เป็นผู้ปั้นโลกให้งดงาม ให้สงบสุข และให้มีค่า” (โกสินทร์ รังสยาพันธ์ 2530 : 63-64)

จากคำกลอนของ เนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์ และทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุ ย่อมสะท้อนให้เห็นถึงบทบาทและหน้าที่อันยิ่งใหญ่ของครูอย่างชัดเจน ครูจะต้องเป็นผู้ปลุกเร้าให้เกิดการตื่นตัวทางสติปัญญา ให้รู้จักตัดสินใจอย่างมีเหตุผล รู้จักคิดตามนัยแห่งตรรก และช่วยให้เกิดความมั่นใจในตนเองพอสมควร ในกระบวนการเรียนการสอน โรเจอร์กล่าวไว้ว่า ครูจะต้องทำหน้าที่เป็นผู้อำนวยความสะดวก (Facilitator of Learning) แต่ก็ไม่หาข้อจำกัดทั้งหมด เพราะถ้าจะให้การเรียนรู้ได้เป็นไปอย่างสมบูรณ์แบบที่สุดแล้ว การเรียนรู้นั้นจะต้องเป็นไปสองทาง คือ ทั้งครูและนักเรียนจะแบ่งและแลกเปลี่ยนความรู้ซึ่งกันและกัน สอนซึ่งกันและกัน ทั้งสองฝ่ายจะต้องเปิดใจเข้าหากัน และสิ่งหนึ่งที่ครูควรตระหนักก็คือ ครูจะต้องยอมรับคุณูปการของนักเรียนด้วย เพราะครูจะต้องเรียนรู้จากนักเรียนเช่นกัน อย่าเป็นการเรียนการสอนในลักษณะเพียงอัด ๆ กันเข้าไป เพื่อจะสารถออกมากเพื่อสอบเอาไปประกาศเท่านั้น (อดัม เคล แปลโดย วิศิษฐ์ วังวิญญู 2528 : 75)

ด้วยบทบาท หน้าที่ และภาระความรับผิดชอบอันยิ่งใหญ่ของครู หากจะนำมากล่าวว่าครูควรมีคุณลักษณะอย่างไร หรือมีคุณธรรมอะไรบ้างนั้น คงจะใช้เวลาและเนื้อที่ในการบรรยายมากมายเหลือเกิน ในภาวะการณ์เช่นนี้ แต่จะกล่าวโดยสรุปย่อจากค้ายกย่องในทางพุทธศาสนาที่ให้ครูเป็นปูชนียบุคคล เป็นผู้กระทำหน้าที่เช่นเดียวกับพระพุทธเจ้า เป็นผู้นำโลก เป็นผู้นำทางวิญญาณหรือยกระดับวิญญาณของมนุษย์ให้สูงขึ้น เป็นกัลยาณมิตร เป็นแบบอย่างของศิษย์ เป็นพ่อแม่คนที่สองของศิษย์ เป็นต้น เมื่อเป็นเช่นนี้ครูจะต้องฝึกอบรมและกระทำตนให้เป็นมนุษย์โดยสมบูรณ์ ให้เป็นคนมีจิตใจสูง นั่นคือ จะต้องเป็นผู้ที่เจริญด้วยคุณธรรม โดยเฉพาะคุณธรรมที่เป็นคุณสมบัติของครูตามที่ปรากฏในคัมภีร์ สรรตถปกาสนี 7 ประการ คือ

1. ปิโย หมายถึง ความน่ารัก ในฐานะเป็นที่สบายใจและสนิทสนม ชวนให้อยากเข้าไปปรึกษา ใต้อาม (lovable, endearing)
2. ครู หมายถึง ความน่าเคารพ ในฐานะประพฤติสมควรฐานะ ให้เกิดความรู้สึกอบอุ่นใจ เป็นที่พึ่งได้และปลอดภัย (esteemable, respectable, venerable)

วิธีปกครองให้ศิษย์เคารพมี 3 วิธี คือ

- (1) นิคหวิธี คือ ปกครองด้วยวิธีขู่ขนาบ
- (2) ปัคคหวิธี คือ ปกครองด้วยวิธียกย่อง
- (3) ทิฏฐานุกตติวิธี คือ ปกครองด้วยวิธีทำให้เป็นตัวอย่าง

3. ภาวณีย หมายถึง น่ายกย่อง ควรเอาอย่าง ในฐานะทรงคุณ คือ ความรู้และภูมิปัญญาแท้จริง ทั้งเป็นผู้อบรมและปรับปรุงตนอยู่เสมอ (adorable, cultured, emulable)

4. วตุตา จ หมายถึง รู้จักพูด รู้จักชี้แจงให้เข้าใจ รู้ว่าเมื่อไรควรพูดอะไร อย่างไร คอยให้คำแนะนำว่ากล่าวตักเตือน เป็นที่ปรึกษาที่ดี (being a good counselor)

การอบรมตักเตือนด้วยการสอนมี 4 วิธี คือ

- (1). สันทัสนา คือ ชี้ให้แจ่มชัด
- (2). สมาทปนา คือ ชวนให้ทำตาม
- (3). สมุตเตชนา คือ เร้าให้อุตสาหะ
- (4). สัมปหังสนา คือ พยุงให้เร่ง

5. วจนภุขโม หมายถึง ออดทนต่อถ้อยคำ คือ พร้อมที่จะรับฟังคำปรึกษา ชักถามทุกอย่าง อยู่เสมอ ออดทนฟังได้ไม่เบื่อ (being a patient listener)

6. คมภิรมยจ กฏ กตุตา หมายถึง กล่าวชี้แจงแถลงเรื่องต่าง ๆ ที่ลึกซึ้งได้ (able to deliver deep discourse or to treat profound subjects)

7. โน จฏฐาเน นิโยชเย หมายถึง ไม่แนะนำเรื่องเหลวไหล หรือชักจูงไปในทางเสื่อม (never exhorting groundlessly, not leading or spurring on to a uselessness) (สุนทร อมรวิวัฒน์ 2528 : 63—64)

กล่าวโดยสรุปเป็นบาลี องค์คุณแห่งความเป็นครู ก็คือ

“ปิโย ครุ ภาวานิโย วตฺตา จ วจฺนภฺยโม

คฺมภิรณฺจ กถุ กตฺตา โน จฺฐาเน นิโยชเย”

บทบาทของผู้ที่เกี่ยวข้อง และสื่ออื่น

ในส่วนบทบาทของผู้ที่เกี่ยวข้อง และสื่ออื่น ๆ หมายถึง ตัวบุคคลที่กระทำและหรือควบคุม กำกับดูแลการกระทำที่อยู่นอกเหนือจากที่กล่าวมาแล้ว ในที่นี้ ใครจะขอเน้นถึงผู้ที่เกี่ยวข้อง ในฐานะผู้บริหารประเทศ คือ รัฐบาล คนของรัฐ รวมทั้งกลไกของรัฐ ซึ่งถือว่าเป็นบุคคลที่ทำหน้าที่ในการบริหารกำหนดนโยบาย และปกครองประเทศ การที่รัฐกำหนดแนวนโยบาย และแผนพัฒนาต่าง ๆ มาโดยตลอดตั้งแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับแรก จนถึงแผนพัฒนา ฯ ฉบับปัจจุบัน คือ ฉบับที่ 7 (พ.ศ.2535—พ.ศ.2539) รัฐได้มีการพิจารณา นิเทศ กำกับดูแล ติดตามและประเมินผลมากมายเพียงใดว่าสิ่งที่ได้ระบุไว้และชี้แจง มอบหมายให้หน่วยงานและองค์กรต่าง ๆ รวมทั้งแถลงต่อประชาชนทั้งประเทศนั้นถูกหยิบยกมากระทำ ดำเนินการบรรลุผลสู่เป้าหมายที่กำหนดไว้หรือไม่เพียงใด มีปัญหาหรืออุปสรรคใดที่ต้องพิจารณาปรับปรุงแก้ไข โดยเฉพาะแผนพัฒนา ฯ ฉบับที่ 6 (พ.ศ. 2530—พ.ศ.2534) ในส่วนของ (1) แผนงานพัฒนาการศึกษาและฝึกอบรม (2) แผนงานส่งเสริมสุขภาพ (3) แผนงานพัฒนาจิตใจและวัฒนธรรม และ (4) มาตรการและแผนงานทางด้านสื่อสารมวลชน ฯลฯ ที่นำมาเป็นตัวอย่าง บรรลุวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้คือ (1) เพื่อพัฒนาคนให้มีความรู้ มีสติปัญญา มีเหตุผล มีคุณธรรมและวัฒนธรรม มีพละนาถัที่สมบูรณ์ มีทักษะในการประกอบอาชีพ พึ่งตนเองได้ เป็นสมาชิกที่ดีของสังคม มีความรู้ความสามารถในเทคโนโลยีที่เหมาะสม และเป็นกำลังในการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของประเทศ (2) เพื่อส่งเสริมและสนับสนุนให้ประชาชนทั้งในชนบทและในเมือง มีสุขภาพดีทั้งทางด้านร่างกายและจิตใจ เป็นทรัพยากรกำลังคนที่มีคุณภาพ เพื่อช่วยพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของประเทศไทยได้อย่างมีประสิทธิภาพต่อไป (3) เพื่อส่งเสริมการมีส่วนร่วมของทุกฝ่ายในสังคม ในการพัฒนาจิตใจให้เกิดจิตสำนึกรับผิดชอบต่อส่วนรวม ขยันขันแข็ง พึ่งตนเองได้อย่างมีศักดิ์ศรี ร่วมมือร่วมใจกันในการทำงานตลอดจนทำนุบำรุงและธำรงไว้ซึ่งเอกลักษณ์และศิลปวัฒนธรรมแห่งชาติ เพื่อเป็นฐานอันสำคัญที่รักษาไว้ซึ่งความมีเอกภาพ ความรัก ความหวงแหนประเทศ ความสามัคคี ความสงบสุข และความเจริญก้าวหน้าของคน สังคม และประเทศชาติ นอกจากนี้ มาตรการและแผนงานทางสื่อสารมวลชน ที่ระบุว่า (1) การพัฒนากิจการวิทยุโทรทัศน์ในส่วนที่รัฐดำเนินการ ควรเน้นการให้บริการด้านการศึกษา การประชาสัมพันธ์ของรัฐและความมั่นคง ในส่วนที่รัฐวิสาหกิจและที่เอกชนดำเนินการนั้น ควรให้บริการด้านข่าวสารการบันเทิงในเชิงธุรกิจและสนับสนุนนโยบายการประชาสัมพันธ์ของรัฐ ทั้งนี้ควรคำนึงถึงเนื้อหาของรายการให้สอดคล้องและส่งเสริมประเพณีอันดีงาม (2) ปรับปรุงการประชาสัมพันธ์ของประเทศให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น โดยสนับสนุนองค์กรทั้งในระดับนโยบายและปฏิบัติ วางระเบียบเพื่อดูแลประสงงานสื่อสารมวลชนทั้งภาครัฐบาลและภาคเอกชนให้ดีขึ้น เพื่อประโยชน์ต่อการพัฒนาประเทศโดยส่วนรวม รวมทั้งให้มีการพัฒนาด้านอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง เช่น การพัฒนาสื่อสาร ประชา

สัมพันธ การปรับปรุงระบบข้อมูลข่าวสารและการพัฒนาบุคลากร เป็นต้น (3) ให้มีระบบประเมินผล และมาตรการในการติดตามการกระจายข่าวสารที่ไปสู่ท้องถิ่นต่าง ๆ ให้ทราบข้อมูลและปัญหา เพื่อหา วิธีแก้ไขปรับปรุงให้ได้ผลตามเป้าหมายที่กำหนด (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและ สังคมแห่งชาติ 2530 : 82-93, 290-291)

จากประเด็นตัวอย่าง จะเห็นว่ารัฐบาล คนของรัฐ และกลไกของรัฐ ยังไม่สามารถผลักดัน แนวนโยบายให้ไปสู่เป้าหมายได้เท่าที่ควร ผู้ได้เปรียบทางสังคมและผู้ที่เกี่ยวข้องซึ่งเป็นคน ส่วนมากนับวันยิ่งจะเพิ่มและมีความแตกต่างกันมากยิ่งขึ้น การได้รับผลประโยชน์ตอบแทนจากรัฐใน ฐานะประชาชนของประเทศ แต่เป็นคนที่ดี้อยโอกาส ขาดแคลนก็เทียบผู้ที่มีโอกาสในชนชั้นของสังคม ในอีกระดับหนึ่งซึ่งมีส่วนน้อยนิดของคนทั้งประเทศมิได้ หรือแม้แต่อำนาจในการบริโภคในด้านต่าง ๆ คนส่วนใหญ่ก็ยังเสียเปรียบอยู่ตลอดเวลา แม้แต่การจัดการสนองความต้องการขั้นพื้นฐานก็ยังมีปัญหา อุปสรรคมากมาย ดังที่ทราบกันอยู่ตลอดมา สิทธิขั้นพื้นฐานในการรับรู้ข้อมูล ข่าวสารของประชาชน ก็ยังคลาดเคลื่อน บิดเบือน และไร้สาระต่อความเข้าใจ ความรู้และพัฒนาสติปัญญาต่อเด็กและเยาวชน ของชาติ เช่น เหตุการณ์พฤษภาเลือด หรือพฤษภาทมิฬ คนไทยในประเทศต้องติดตามข้อมูล ข่าว สารที่แท้จริงจากสื่อสารมวลชนภายนอกประเทศ นอกจากนี้รายการต่างๆทางวิทยุ โทรทัศน์ ยัง เป็นรายการที่ค่อนข้างไร้สาระ มอมเมามากกว่ารายการเสริม สร้างเสริมสติปัญญา เป็นต้น

ถึงเวลาแล้วที่รัฐจะต้องมีความจริงจัง ตั้งใจ และมีความบริสุทธิ์ใจ ที่จะทำงานสนองตอบ รับใช้คนส่วนมากของประเทศ ทำนโยบายที่ค่อนข้างเป็นนามธรรมและสัมผัสยาก ให้เป็นนโยบายที่ เป็นรูปธรรมและแตะต้องได้ โดยการดำเนินการจัดการศึกษาเพื่อสนองมวลชน เพราะการศึกษาที่ ถูกต้องเหมาะสมเท่านั้น ที่ปลดปล่อยความเป็นไท และแก้ปัญหาต่าง ๆ ที่มีอยู่ให้คลี่คลายเบาบางหรือ หดไปได้ในที่สุด มิใช่เป็นการศึกษาเพื่อสร้างชนชั้นนำแบบใหม่ขึ้นมาในสังคมและแปลกแยกจากประชาชน ทั่วไป พร้อมทั้งจะเอาเปรียบประชาชนที่ดีน้อยกว่าในทุก ๆ หนทาง กล่าวคือ ผู้ที่มีอิทธิพลหรือโอกาส ได้เข้าโรงเรียนดี และจะได้ศึกษาต่อในมหาวิทยาลัย ทำให้พวกเขากลายมาเป็นผู้มีสถานะทางสังคม โดยที่ความเป็นอยู่ของคนส่วนใหญ่กลับเลวร้ายลง

การพัฒนาที่วิกฤติ

ประเทศที่กล่าวกันว่าพัฒนาแล้วหลายประเทศ น่าจะเป็นภาพสะท้อนให้ผู้บริหารประเทศได้ ตระหนักถึงความล้มเหลวของการพัฒนาที่ละทิ้งฐานเดิมของตนเอง โดยเฉพาะทางด้านเกษตรกรรม ซึ่งเป็นธรรมชาติ เป็นวิถีชีวิตที่ไม่ทำลายตัวเองและผู้อื่น ทำให้สิ่งมีชีวิต ไม่ว่าจะเป็นมนุษย์ สัตว์และ ต้นไม้ ดำรงอยู่ได้ เกิดความสงบสุข ร่มเย็น และรักษาความสมดุลย์ทางธรรมชาติของโลกไว้ ประเทศ ต่าง ๆ เหล่านั้นกำลังทำลายธรรมชาติแวดล้อมด้วยเศษขยะ ความโลภอันปราศจากความรู้สึกละอายใจ อ่อน ได้เผาผลาญทรัพยากรของโลกให้สิ้นเปลืองไปอย่างรวดเร็ว พวกเขาพัวพันอย่างยุ่งเหยิงอยู่ในความ ชัดแย้งที่ไม่มีวันยุติ ภายในประเทศของพวกเขาจะมีปัญหาอาชญากรรมและความรุนแรง ความขัดแย้ง ระหว่างเชื้อชาติและความขัดแย้งระหว่างรุ่น ทั้งหมดนี้ก่อให้เกิดอันตรายและความเสียหายมากยิ่งขึ้น

ทุกที่ พวกเขาจึงดำรงชีวิตอยู่อย่างไม่มีสันติสุข และที่เด่นชัดอย่างหนึ่งก็คือ พวกเขาจะใช้คนที่มีความสามารถน้อยกว่าเป็นเครื่องมืออย่างไม่ปราณีปราครย นอกจากนี้การรับความช่วยเหลือจากภายนอกประเทศในรูปแบบต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นความช่วยเหลือระหว่างประเทศ หรือการลงทุนทางธุรกิจร่วมของนักธุรกิจต่างชาติ พบว่า ผู้รับความช่วยเหลือโดยรวมแล้วค่อนข้างจะได้รับผลประโยชน์น้อยกว่าผู้ให้ หรือในหลายกรณีจะเป็นผู้สูญเสียด้วยซ้ำ ความยากจนและความหิวโหยจะเพิ่มมากขึ้น ยกเว้น บรรดาตัวแทนของประเทศรายที่อยู่ในประเทศจนเกิดชนชั้นนำของชาติแบบใหม่ขึ้น ได้แก่ บรรดาตัวแทนของบริษัทต่างชาติในท้องถิ่น ข้าราชการที่ช่วยถากถางทางให้ทุกอย่างเป็นไปโดยราบรื่น รัฐมนตรีผู้มีเกียรติคุณอันน่าเชื่อถือ และผู้นำแรงงานที่สามารถควบคุมกรรมกรได้ พวกนี้คือ พวกที่จะได้รับผลประโยชน์จากความช่วยเหลือของต่างประเทศอย่างแท้จริง สัญญา ของขวัญ เงินเดือนสูง อภิสิทธิ์ต่าง ๆ โอกาสที่จะได้ท่องเที่ยวหรือศึกษาต่อ และโอกาสที่จะได้ลงทุน สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ได้ก่อให้เกิดชนชั้นใหม่ ผู้ที่ได้รับประโยชน์พร้อม ๆ กับที่ต้องขึ้นอยู่กับประเทศราย ในขณะที่เดียวกันพวกเขาก็เป็นส่วนที่ขาดไม่ได้ของประเทศรายด้วยเช่นกัน บุคคลเหล่านี้ได้ร่วมมือกับเจ้านายที่มีอำนาจ มีความมั่งคั่ง ก่อสร้างขบวนการแห่งการเอารัดเอาเปรียบ พวกเขาพร้อมหัวกันปล้นสดมภ์ประเทศจนทั้งหลาย ทำตนเป็นคนขายชาติ สภากความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นระหว่างประเทศรายกับประเทศจน ได้เกิดขึ้นระหว่างเมืองที่เป็นที่รวมของผลประโยชน์จากต่างประเทศกับชนบทซึ่งเป็นแหล่งบ่อนักทุจริตและแรงงาน ความมั่งคั่งหลังไหลจากคนจนไปยังคนรวย และคนรวยยิ่งยัดเยียดความจนยากให้แก่คนยากจนยิ่งขึ้นทุกที ถึงแม้ว่าชนชั้นนำในประเทศยากจน จะทำให้เกิดความมั่งคั่งแก่ประเทศอยู่บ้างก็ตาม แต่ความมั่งคั่งนั้นมิได้กระจายออกไปอย่างทั่วถึง

ความช่วยเหลือมากมายที่ให้แก่ประเทศที่ด้อยหรือจนกว่านั้น ถ้าไม่เป็นการช่วยเหลือทางการทหาร ก็จะเป็นความช่วยเหลือทางเศรษฐกิจที่ผู้ให้จะเป็นฝ่ายได้รับผลประโยชน์มากกว่า การช่วยเหลือที่ไม่หวังผลประโยชน์เลยทั้งทางเศรษฐกิจ การเมือง และการทหารนั้นก็มิอยู่บ้างเหมือนกัน ในความจริงงานทางด้านการเกษตร สังคมสงเคราะห์ การพัฒนาชุมชน และการศึกษาที่ดี ๆ ก็พอมิอยู่บ้าง ไม่น้อย แต่ทั้งหมดนี้เป็นการเคลื่อนน้ำตา ผลกระทบทั้งหมดของเงินกู้ การลงทุน และความช่วยเหลือทางเทคโนโลยีมักจะเป็นไปในฝ่ายผลประโยชน์ของผู้ให้ไม่โดยตรงก็โดยอ้อม เพราะองค์กรที่ให้ความช่วยเหลือหรือผู้ลงทุนที่มาจากประเทศที่รวยจะครอบงำ และมักถูกครอบงำด้วยความคิดทางการพัฒนาที่ว่า การพัฒนา (และความสุข) ขึ้นอยู่กับการบริโภค การทำตามความเชื่อนี้ ก็คือ การยึดเยียดมาตรฐานของประเทศรวยให้แก่ประเทศจน ซึ่งจะจบลงตรงที่ความเป็นทาสของประเทศจนนั่นเอง (อดัม เกลแปลโดย วิศิษฐ์ วัณวิญญู 2528 : 225-226)

สรุปแล้ว การศึกษาเพื่อพัฒนาชีวิตและสังคมจะมีผลต่อมวลชนของประเทศหรือไม่ เพียงใด คงมิใช่บทบาท หน้าที่และความรับผิดชอบของผู้หนึ่งผู้ใด หรือหน่วยงาน องค์กรหนึ่ง หรือหน่วยงาน องค์กรใดไม่ คงจะต้องเป็นการระดมสรรพกำลัง ทั้งทางกาย ทางจิตใจ และทางความคิดสติปัญญาของทุก ๆ ฝ่ายเข้ามาช่วยกันผลักดัน และดำเนินการอย่างจริงจังด้วยความบริสุทธิ์ ยุติธรรม และจริงใจ เพื่อให้การจัดการศึกษานั้น เป็น การศึกษาเพื่อความรู้เท่าทันตนเองและผู้อื่น

บรรณานุกรม

- โกสินทร์ รัชสยาพันธ์. **ปรัชญาและคุณธรรมสำหรับครู** หน่วยศึกษานิตเทศก์ กรมการฝึกหัดครู, 2530.
- คณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, สำนักงาน แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่หก พ.ศ.2530—2534 สำนักนายกรัฐมนตรี 2530.
- ข้าเลื่อง วุฒิจันทร์. **หลักการปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมแก่นักเรียน** กรมการศาสนา 2524.
- โทมัส อาร์ เมอเร. **การเปรียบเทียบทฤษฎีพัฒนาการเด็ก** แปลโดย ดวงเดือน ศาสตราภกร 2526.
- พระเทพเวที. **การศึกษาที่สากลบนฐานแห่งภูมิปัญญาไทย** มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ 2532.
- สมพร เทพสิทธา. **พระพุทธศาสนากับเศรษฐกิจและชีวิตประจำวัน** รวมปาฐกถา และข้อเขียนเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา จริยศึกษาและเยาวชน 2513.
- สมน อมรวิวัฒน์. **การสอนโดยสร้างศรัทธาและโยนิโสมนสิการ** โรงพิมพ์ธีรณสาร 2528.
- _____ **สมบัติพิสัยของการศึกษาไทย** สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2533.
- สมน อมรวิวัฒน์ และ ทิศนา ขัมมณี. **กลวิธีสอนจริยศึกษาและสอดแทรกคุณธรรมในการสอน ตามหลักสูตรประถมศึกษา** กรุงเทพฯ วิทยาลัยพุทธศึกษามหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรเวศน์ 2527
- อดัม เคิล **การศึกษาเพื่อความเป็นไท** แปลโดย วิศิษฐ์ วังวิญญู สำนักพิมพ์ตฤตา 2528.
- Bandura, Albert. **Social Learning Theory**. Engle Wood Cliffs, N.J. Prentice Hall, 1977.
- Bandura, Albert and Richard H. Walters. **Social Learning and Personality Development**. New York, Holt Rinehart and Winston, 1963.
- Patterson, C.H. **Relationship Counseling and Psychotherapy**. University of Illinois, Urbana-Champaign Harper & Row, Publishers, 1974.